

ПСИХОЛОГІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ СОЦІАЛЬНИХ ОЧІКУВАНЬ ЛЮДЕЙ ПОХИЛОГО ВІКУ

Д. А. Єремицький

Херсонський державний університет, den.yeremitsky@gmail.com

І. С. Попович

Херсонський державний університет, igorpopovych76@gmail.com

Постановка проблеми та її зв'язок з науковими чи практичними завданнями. Життя людей похилого віку, почасти в науковій психологічній літературі, розглядається як кризовий період їхньої життєдіяльності. На цьому віковому етапі у людей похилого віку відбуваються значущі психологічні змістові зміни життєвої ситуації. Ці зміни зумовлені сплетінням внутрішніх і зовнішніх чинників, які знаходяться у причинно-наслідковому взаємозв'язку. До зовнішніх чинників відносимо появу вільного часу, зміну соціального статусу, до внутрішніх – усвідомлення вікового зниження фізичної і психічної сили, залежне становище від суспільства і сім'ї. Ці зміни вимагають від людини переосмислення її ціннісних і сенсожиттєвих орієнтацій, ставлення до себе і до оточення, пошуку нових шляхів реалізації своєї активності. В одних цей процес відбувається довго, болісно, супроводжується переживаннями, пасивністю, невмінням знайти нові заняття, нові контакти, по-новому поглянути на себе і оточення. Інша категорія людей похилого віку, навпаки, адаптується швидко, не драматизуючи перехід до пенсійного способу життя. Вони повністю використовують появу вільного часу, знаходять нове соціальне оточення.

Зауважимо, що період геронтогенезу, відповідно до міжнародної класифікації, починається з 60 років у чоловіків і з 55 років – у жінок. Але, наприклад, Г. С. Абрамова пропонує такий варіант хронології, у якому немає розподілу за статевою ознакою. Зокрема, зрілість, яка починається з 36 років і триває до 50 років, передуює похилому віку. Похилий вік є проміжним етапом між зрілістю і старечим віком, і триває з 51 року до 65 років, а старечий вік починається після 65 років. Старість є підсумком усього життєвого шляху людини. У цей період посилюється наростання суперечливості у розвитку

різних підструктур психіки людини, що мало яскраве вираження у похилому віці.

Соціальні очікування відображають емоційно-ціннісне і ціннісно-сміслову ставлення особистості до ймовірного перебігу подій, і визначають мотивацію поведінки, суттєво впливають на всі аспекти її діяльності.

Аналіз останніх досліджень і публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми. Дослідженням проблематики психологічних особливостей соціальних очікувань займалися такі вітчизняні вчені: Т. П. Борисова, М. Й. Боришевський, М. Ю. Варбан, Г. Д. Долинський, О. А. Коновалова, Е. Н. Лінчевський, О. В. Михальський, І. С. Попович, Т. М. Титаренко, О. В. Тишковський, А. П. Фарадинська.

Саме вирішенню проблеми висвітлення психологічних особливостей соціальних очікувань людей похилого віку було присвячено наше дослідження.

Мета полягає у визначенні психологічних змістових параметрів, зокрема рівнів сформованості соціальних очікувань досліджуваних похилого віку та окреслення їх психологічних особливостей.

Перейдемо до визначення й обґрунтування психологічних змістових параметрів та особливостей соціальних очікувань досліджуваних.

Виклад основного матеріалу. Соціальні очікування тісно пов'язані з діями людини і здатні автоматично приводити в дію відповідні шаблони поведінки. Очікування є надзвичайно динамічним соціально-психологічним феноменом, але не тільки вони впливають на дії суб'єкта. Діяльність, яку виконує людина, також впливає на реалізацію її очікувань, оскільки завдяки відповідним діям ймовірність одних варіантів буде підвищуватися, а інших – знижуватися [2].

Соціальні очікування знаходяться в причинно-наслідковому зв'язку з самооцінкою особистості як складовою самосвідомості особистості. Соціальні очікування через домагання здійснюють вплив на самооцінку. Очікування є тим чинником, який спонукає людину постійно передбачати можливі реакції, дії, вчинки інших людей і зіставляти їх з власними домаганнями [4].

Своєрідність і неповторність соціальних очікувань, оцінних ставлень до інших, самооцінки, домагань вирішальною мірою визначають змістові та динамічні параметри складніших форм самосвідомості особистості, таких як образ «Я» та Я-концепція [1].

Соціальні очікування є важливим психологічним механізмом саморегуляції поведінки особистості, що виконує низку функцій, через які забезпечується робота соціальних очікувань як важливого психологічного механізму саморегуляції поведінки особистості, що сприяє розвитку особистості як суб'єкта активності. Виділяють наступні функції соціальних очікувань: відображувальна, регулятивна, посередницька, оцінювальна, стабілізаційна, коригувальна, орієнтувальна, прогностична, трансформувальна, контрольна та конструювальна функції [3].

Ключовим завданням нашого дослідження було визначити рівень соціальних очікувань, рівень обізнаності про передбачуваний перебіг подій, рівень очікуваного ставлення до учасників міжособистісної взаємодії, рівень очікуваних результатів діяльності досліджуваних людей похилого віку. Нами використано опитувальник «Рівень соціальних очікувань» (І. С. Попович) [5].

У дослідженні психологічних особливостей соціальних очікувань взяли участь 115 людей віком від 60 до 65 років. Дослідження проводилось на базі єврейського общино-благодійного центру «Хесед Шмуель» м. Херсон.

Аналіз соціально-психологічного змісту проблемних ситуацій, що розглядаються під час проходження тверджень опитувальника, актуалізують процес психічної регуляції поведінки. Психічна регуляція поведінки реалізується через когнітивну, емоційну і поведінкову готовність особистості до передбачуваного перебігу подій. Когнітивна, емоційна та поведінкова готовність пов'язані зі здатністю особистості до соціальних дій. Ця здатність є своєрідним психічним станом, або ще її можна назвати як стан очікуваної готовності діяти. Очікувана готовність діяти операціоналізується через такі структурні складові: складова соціально-психологічних особливостей обізнаності особистості про передбачуваний перебіг подій, складова соціально-

психологічних особливостей ставлення особистості до учасників міжособистісної взаємодії та складова соціально-психологічних особливостей регуляції міжособистісної взаємодії.

Ці структурні складові є базовими у визначенні рівня соціальних очікувань особистості, визначенні очікуваної готовності діяти, прогнозуванні ймовірного перебігу подій. За результатами опитувальника визначається структура соціальних очікувань особистості досліджуваного. Отже за результатами опитування отримано наступні дані (див. табл. 1).

Таблиця 1

Емпіричні результати опитування досліджуваних похилого віку

Показники соціальних очікувань особистості	Рівень	Досліджувані, кількість n=115	
		кількість	%
Рівень обізнаності про передбачуваний перебіг подій, ОП ₀	високий	10	8,70
	середній	62	53,91
	низький	43	37,39
Рівень очікуваного ставлення, ОС ₀	високий	23	20,00
	середній	67	58,26
	низький	25	21,74
Рівень очікуваних результатів діяльності, ОР ₀	високий	25	21,74
	середній	63	54,78
	низький	27	23,48
Рівень соціальних очікувань особистості, РСО ₀	високий	20	17,39
	середній	67	58,26
	низький	28	24,35

Зазначимо, що ОП₀ – шкала рівня обізнаності про передбачуваний перебіг подій – відображає соціально-психологічні особливості обізнаності особистості про передбачуваний перебіг; ОС₀ – шкала рівня очікуваного ставлення до учасників міжособистісної взаємодії – відображає соціально-психологічні особливості ставлення до учасників міжособистісної взаємодії; ОР₀ – шкала рівня очікуваних результатів діяльності – відображає соціально-психологічні особливості регуляції особистістю міжособистісної взаємодії; РСО₀ – зведена шкала рівня соціальних очікувань особистості, яка дозволяє визначити один з найважливіших параметрів соціальних очікувань особистості – його рівень за формулою:

$$PCO_0 = OP_0 + OC_0 + OP_0 \quad (1)$$

За результатами 17,39% (n=20) – досліджувані похилого віку з високим рівнем соціальних очікувань, які чітко орієнтуються у соціально-психологічній реальності, зважають на очікування інших стосовно себе, володіють високим рівнем розвитку соціальної рефлексії, об'єктивно сприймають і відображають плин подій повсякденного життя. Помірний та високий реалістичний рівень домагань поєднується з переконаністю в цінності своїх дій, в прагненні до самоствердження, у відповідальності, в корекції невдач за рахунок власних зусиль, у наявності стійких ціннісно-сміслових та життєвих орієнтацій, зваженого погляду у завтрашній день. Такі досліджувані похилого віку аргументовано висловлюють власну точку зору, відстоюють її, навіть якщо вона не збігається з думкою інших авторитетних осіб. Налаштовані на успіх, розраховують свої сили і вміють зіставити свої зусилля з цінністю досягнутого. Вміють прогнозувати перебіг подій, розраховувати варіанти виходу зі скрутного становища.

За результатами 58,26% (n=67) – досліджувані похилого віку з середнім рівнем соціальних очікувань, які орієнтуються у соціально-психологічній реальності, враховують очікування інших стосовно себе, володіють чітким уявленням про очікуваний перебіг подій. Іноді усвідомлення своїх сильних сторін, себе як цінності дещо превалює над здатністю критично оцінити ситуацію і прийняти єдине правильне рішення. У міжособистісній взаємодії і спілкуванні такі досліджувані йдуть на компроміс, узгоджують власні інтереси з інтересами інших.

За результатами 24,35% (n=28) – досліджувані похилого віку з низьким рівнем соціальних очікувань, які недостатньо орієнтуються у соціально-психологічній реальності. Їх соціальні очікування здебільшого є нечіткими, розмитими і набувають пасивного фонового змісту. Зазвичай, такі пенсіонери володіють наближеними уявленнями про ймовірні варіанти сценаріїв розвитку

подій. Іноді простежується надмірне ставлення до себе як до самоцінності, прагнуть особливої уваги і піклування. Поведінка таких осіб часто супроводжується конфліктністю, конвергентністю, надто високою вимогливістю до інших, і з заниженими вимогами до себе. Соціальні очікування таких досліджуваних призводять до неефективної спільної діяльності, до труднощів в міжособистісній взаємодії. Низький рівень домагань позначається на мотивації. Невпевненість, боязнь труднощів, іноді переоцінка себе, своїх можливостей – всі ці чинники формують низький рівень соціальних очікувань досліджуваних похилого віку.

Висновок. Зазначимо, що за результатами нашого емпіричного дослідження значна частина його учасників (58,26%) володіють середнім рівнем соціальних очікувань. Такі досліджувані, як підтвердило спостереження, орієнтуються у соціально-психологічній реальності, враховують очікування інших стосовно себе, володіють чітким уявленням про очікуваний перебіг подій. Іноді усвідомлення своїх сильних сторін, себе як цінності дещо превалює над здатністю критично оцінити ситуацію і прийняти єдине правильне рішення. До психологічних особливостей соціальних очікувань людей похилого віку відносимо надмірну чутливість, самокритичність та інтроспективність цього соціально-психологічного феномену.

У подальших наукових пошуках акцентуємо увагу на психологічних механізмах та функціях соціальних очікувань людей похилого віку; звернемо свої наукові пошуки на гендерний аспект цієї вельми актуальної проблематики.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Бернс Р. Что такое Я-концепция / Р. Бернс // Психология самосознания. Хрестоматия / [ред.-сост. Д. Я. Райгородский]. – Самара : Изд. дом «БАХРАХ-М», 2003. – С. 333–392.
2. Линчевский Э. Э. Психологические аспекты взаимопонимания / Э. Э. Линчевский. – М.: Знание, 1990. – 112с.

3. Попович И. С. Функции социальных ожиданий в педагогическом процессе / И. С. Попович // Социальные явления. Ожидания и педагогический процесс : журн. междунар. исслед. – № 3. – Самара : СРОО «Ассоциация выпускников Самарского (Куйбышевского) университета». – 2015. – С. 64–73.
4. Попович І. С. Проблема соціально-психологічних очікувань в науковій теорії та практиці / І. С. Попович // Практична психологія та соціальна робота. – К., 2005. – № 5. – С. 8–13.
5. Попович І. С. Психологічні виміри соціальних очікувань особистості : монографія / І. С. Попович. – Херсон: ПАТ «ХМД», 2017. – 504 с.